

Інна ПОЗДНЯКОВА,

доцентка кафедри історії України
та всесвітньої історії
Центральноукраїнського
державного університету
імені Володимира Винниченка,
кандидатка історичних наук,
Кропивницький, Україна

Inna POZDNIAKOVA,

Associate Professor of the Department
of History of Ukraine and World History,
Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State University,
Candidate of Historical Sciences,
Kropyvnytskyi, Ukraine

e-mail: pozdnyakova@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9256-4633>

Основні форми підвищення кваліфікації радянських цензорів у другій половині 40-х років ХХ століття (за матеріалами Державного архіву Кіровоградської області)

У статті досліджено один із важливих складників радянської цензурної системи — форми підвищення кваліфікації цензорів. Аналіз джерел засвідчив, що більшість співробітників органів цензури була самоуками. Оскільки жоден навчальний заклад країни не готував фахівців для потреб радянської цензури, професійна підготовка цензорів здійснювалася безпосередньо на робочому місці. З'ясовано, що існувало декілька форм підвищення кваліфікації, які застосовувалися паралельно, а саме: професійне навчання, семінари, наради працівників цензури та система партійної освіти. Виокремлено та розглянуто основні форми контролю за рівнем засвоєння цензорами інформації, необхідної для реалізації завдань, які ставила перед ними радянська влада. До таких форм контролю, зокрема, належали складання технімуму та виконання навчальних вправ на знання «Переліку відомостей, заборонених до опублікування у відкритій пресі».

Ключові слова: радянська цензура, цензори, підвищення кваліфікації, Головліт УРСР, Кіровоградський облліт.

The Main Forms of Advanced Training of Soviet Censors in the Second Half of the 1940s (proceeding from the materials of the State Archives of Kirovohrad Oblast)

The article aims to study the main forms of advanced training of Soviet censors in the second half of the 1940s. The scientific novelty is presented by the fact that the problem has not been studied in Ukrainian historiography in such a statement and within such a chronological framework. The research methodology is grounded on a combination of general scientific (analysis, synthesis, and generalization) and special-historical (historical-typological, historical-systemic, and historical-genetic) methods. The research is based on the principles of historicism, systematicity and scientific knowledge. It has been found that professional training of censors was carried out directly at the workplace. Several forms of advanced training were applied in parallel, namely: professional training, seminars, meetings of censorship workers (at regional, republican and all-Union levels) and the party education system. The main forms of control over the level of information assimilation by the censors necessary for the implementation of the tasks set before them by the Soviet authorities have been highlighted and considered. In particular, such forms of control included passing technical minimums and execution of training exercises on knowledge of the "List of information prohibited for publication in the open press".

The analysis of the sources proved that the majority of the censorship employees were self-taught, since no educational institution in the country trained specialists for the needs of Soviet censorship. The lack of experience and practical skills of employees of censorship bodies affected the quality of the censorship system work in general. Therefore, the Holovlit of the Ukrainian SSR controlled the professional training of censors constantly. The regime had to spend a lot of time training all new employees and regularly monitor

the performance of the tasks assigned to them. The employees of the censorship bodies systematically raised their ideological and political level because they were to become the conductors of the comprehensive ideological control of the Soviet government and interfere in the creative process, professional activity and private life of citizens.

Key words: Soviet censorship, censors, advanced training, *Holovlit* of the Ukrainian SSR, Kirovohrad Oblit.

У перші повоєнні роки гостро постала проблема забезпечення професійними кадрами всіх галузей економіки. Пошук кваліфікованих виконавців, які б віддано служили режиму, безпомилково виявляючи й усуваючи «крамолу» у друкованих виданнях, був головним завданням організації ефективної роботи Головліту УРСР, який 1943 року відновив свою діяльність у Харкові, налагодивши роботу з перегляду друкованої продукції.

Інтерес науковців до різних складників радянської цензурної політики є постійним. Зокрема, у статті Т. Романенко висвітлено особливості організаційно-кадрового забезпечення Головного управління у справах літератури та видавництва Української РСР в роки Другої світової та перші повоєнні роки (Романенко Т., 2010). У статті О. Федотової розкрито процес поновлення діяльності органів радянської цензури з контролю друкованих видань в УРСР протягом 1943–1945 рр. Авторка доходить висновку, що результати діяльності цензурного відомства наприкінці 1945 р. свідчили про відновлення традиційних видів ідеологічного контролю друкованої продукції (Федотова О., 2023). Монографія Л. Сміловицького містить найбільш повну картину матеріального становища, підбору кадрів, умов роботи та навчання цензорів на прикладі післявоєнної Білоруської РСР (Сміловицький Л., 2015).

Дослідження соціально-побутових умов життя населення в складний повоєнний період, детальний огляд цін на основні типи продуктів, співвіднесені з розміром ставок відповідно до штатного розпису працівників обллітів, дали можливість скласти уявлення про матеріальне становище працівників цензурних органів досліджуваного періоду (Ковпак Л., 2003; Генегга Р., 2019).

Метою статті є дослідження основних форм підвищення кваліфікації цензорів у другій половині 40-х рр. ХХ ст. за матеріалами Державного архіву Кіровоградської області.

На початковому етапі повоєнної відбудови широко використовувалися трудові мобілізації. Трудові ресурси для промисловості, будівництва, транспортної галузі збільшувалися також внаслідок реєвакуації робітників і службовців із різних республік СРСР. Професійна підготовка робітників здійснювалася безпосередньо на виробництві через систему курсів, методом індивідуального та бригадного навчання (Ковпак Л., 2003. С. 15–16).

Проблема відновлення кадрового потенціалу постала й перед цензурними органами. На відміну від 30-х рр. ХХ ст., коли бездоганне класове походження переважало рівень освіти фахівця, в органи післявоєнної цензури набирали кандидатів із закінченою середньою та вищою освітою. Виняток робили лише для працівників найнижчої ланки — районних уповноважених (далі — райуповноважених), за умови, що вони брали зобов'язання підвищити власний освітній рівень. Облліти систематично надсилали до Головліту УРСР списки штатних та позаштатних працівників за відповідною формою, яка з-поміж іншого містила пункти, де співробітник мав вказати навчальний заклад, який закінчив, та з якого часу працює в органах цензури¹.

На 1944 рік апарат Головліту УРСР був укомплектований повністю, за винятком посади завгоспа (Романенко Т., 2010. С. 238–239). Поновили свою діяльність і його місцеві органи, серед них й Кіровоградський облліт (Позднякова І., 2023).

Нестача досвіду та відсутність практичних навичок позначалися на якості роботи цензури. Режиму доводилося витратити багато часу на навчання кожного нового співробітника й систематично контролювати роботу цензорів. Більшість співробітників була самоуками, оскільки жоден навчальний заклад країни не готував фахівців для потреб радянської цензури. На роботу в органи цензури після війни брали випускників гуманітарних факультетів, як правило, філологів, журналістів та істориків. Уважалося, що вони мали світогляд та знання з суспільних наук, необхідні для виконання поставлених завдань. Постійне підвищення професійного рівня було основною умовою збереження цензором робочого місця (Сміловицький Л., 2015. С. 57).

3 липня 1944 р. начальник Кіровоградського облліту регулярно отримувал листи від Головліту УРСР, де йшлося про форми підвищення як політичного, так і професійного рівня працівників та про необхідність передавати досвід кращої роботи працівників цензури через інформаційні листи Облліту². В одному з таких листів наголошувалося, що робота з кадрами має надзвичайно важливе значення. Оскільки значна частина обллітів не укомплектована необхідними

¹ Державний архів Кіровоградської області (далі — ДАКО). Ф. 3056. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 14.

² ДАКО. Ф. 3056. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 10.

працівниками, а «справа підбору райуповноважених обллітів організована вкрай незадовільно»³.

Для покращення роботи з кадрами Головліт УРСР зобов'язав усіх начальників обллітів: 1) регулярно розсилати райуповноваженим інформаційні та інструктивні листи; 2) практикувати систематичні виїзди в райони для перевірки роботи на місцях та особистого інструктажу райуповноважених; 3) використовувати наради, які скликає обком партії, для підвищення ідейно-політичного рівня цензорів; 4) викликати до обкому окремих працівників, які за сумісництвом працюють райуповноваженими облліту, з метою інформування та інструктажу щодо завдань органів цензури; 5) регулярно проводити виробничі наради працівників облліту; 6) вести ретельний облік усіх досягнень і помилок кожного цензора та розглядати їх на загальних нарадах цензорів⁴.

Можна виокремити кілька форм підвищення кваліфікації, які застосовувалися паралельно, а саме: навчання на робочому місці, семінари та наради працівників цензури (обласних, республіканських і всесоюзних рівнів) і система партійної освіти.

Навчання на робочому місці. Головліт СРСР щороку надсилав до республіканських Головлітів навчальні вправи з окремих розділів «Переліку відомостей, заборонених до опублікування у відкритій пресі» (далі — «Перелік...»), основного документа, на який у своїй діяльності спиралося цензурне відомство. Це були особливі тести, що містили кілька прикладів порушень військового, економічного, політичного чи ідеологічного характеру. Особа, яка складала іспит, мала виявити та викреслити відповідні рядки-пастки. Критерієм оцінювання була кількість помилок, допущених цензором. Атестація позначалася на службовому становищі. Того, хто «завалив» іспит, могли позбавити премії, попередити про «службову невідповідність» або вказати на недоліки (Смиловицький Л., 2015. С. 57).

У січні 1945 року всі облліти отримали розпорядження начальника Головліту УРСР, у якому наголошувалося, що для правильного попереднього контролю вирішальне значення має знання «Переліку...» та вміння цензорів застосовувати його в практичній діяльності. Окремо було зауважено: «Підсумки 1944 року показали, що досі є цензори та начальники обллітів, які недостатньо засвоїли зміст “Переліку...”, а тому застосовують його неправильно. Незважаючи на те, що у 1944 році співробітники обллітів вивчали “Перелік...” й нібито ознайомлені з його змістом, необхідно повторно зайнятися його детальним вивченням. Начальники обллітів та політредактори повинні

знати не лише той чи той параграф “Переліку...”, а й розуміти, яку мету переслідує кожен з них, тобто розбиратися в його обґрунтуванні»⁵.

Згідно з наказом уповноваженого Ради міністрів СРСР з охорони воєнних та державних таємниць у пресі № 664 від 8 липня 1946 р. з метою посилення керівництва периферією та практичної допомоги цензору облліти отримали право укладати та розсилати на правах таємних документів ділові інформаційні листи, де здійснювався детальний аналіз типових помилок, допущених цензорами внаслідок порушення «Переліку...» та «Інструкції цензорам»⁶.

Проаналізувавши звіт про роботу Кіровоградського облліту за I та II квартали 1946 року, Головліт УРСР виявив, що цензори облліту слабо орієнтуються в основних положеннях «Переліку...». Було підкреслено, що в Облліті не практикується укладання інформаційних листів для райуповноважених.

З метою усунення виявлених недоліків Головліт УРСР наказував: 1) розібрати з цензорами облліту допущені ними необґрунтовані викреслення, звернувши увагу всіх працівників цензури на необхідності точно дотримуватися «Переліку...»; 2) практикувати, не рідше одного разу на квартал, укладання інформаційних листів для райуповноважених. У листах аналізувати роботу попереднього та наступного контролю, демонструючи як його вади, так і позитивні боки⁷.

Починаючи з 1946 року, для підтвердження свого професійного рівня цензори складали так звані технімуми, який передбачав перевірку знання «Переліку...», «Інструкції...», «Зведених вказівок» та інших цензурних документів⁸.

У наказі начальника Головліту УРСР № 36 від 12 серпня 1946 року йдеться про те, що не всі працівники цензури в Україні засвоїли «Перелік...», «Інструкцію...» та інші інструктивні документи. Унаслідок неналежного знання основних цензурних документів цензори обллітів допускають опублікування відомостей, які становлять державну таємницю. З метою усунення зазначених недоліків Головліт УРСР наказував: 1) начальникам всіх обллітів організувати повторні заняття з вивчення «Переліку...», «Інструкції...», «Зведених вказівок» та циркулярів Головліту; 2) увести складання цензорами технімуму; 3) усьому особовому складу цензорів обллітів скласти технімум; 4) про результати складання технімуму повідомити Головліт УРСР⁹.

⁵ Там само. Спр. 4. Арк. 5.

⁶ Там само. Спр. 10. Арк. 42.

⁷ Там само. Арк. 39.

⁸ Там само. Арк. 52.

⁹ Там само. Арк. 54.

³ ДАКО. Ф. 3056. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 12.

⁴ Там само.

До 10 грудня 1946 року дані про складання цензорами облліту та райуповноваженими техмінімуму мали бути надіслані до Головліту у формі доповідної записки. У документі слід було висвітлити такі питання: 1) як склали техмінімум цензори облліту (дати оцінку поіменно кожному цензору); 2) скільки райуповноважених склали техмінімум на «добре», «задовільно», «незадовільно»; 3) скільки цензорів не склали техмінімум і з яких причин; 4) як було організовано складання техмінімуму, коли давалися завдання, додати зразки робіт¹⁰.

У річних звітах обллітів, що подавалися не пізніше 1 січня наступного за звітним року, також неодмінно мало бути висвітлено рівень підготовки цензорських кадрів, перелік заходів підвищення їх політичної та ділової кваліфікації та дій, ужитих для підсилення кадрового складу. Інформацію з кадрових питань слід було подавати не узагальнено, а із зазначенням конкретних прізвищ¹¹.

Семінари та наради. З метою навчання цензорів відділи пропаганди та агітації при ЦК КП(б) У періодично організовували курси та семінари, що передбачали зустрічі з діячами культури, науки і керівництвом партійних та радянських органів, а також загальнореспубліканські наради начальників обллітів. Тематика лекцій була дуже промовистою: «Бойова техніка Червоної Армії», «Радянська література в дні Вітчизняної війни», «Завдання органів цензури», «Про міжнародне становище» тощо¹².

У січні 1945 року Головліт УРСР у своїх циркулярах радив для успішного засвоєння «Переліку...» організувати постійний семінар політредакторів обллітів. Заняття мали проводити не рідше двох разів на місяць. На кожне заняття призначався основний доповідач, в іншому разі модератором семінару був начальник облліту з детальним оглядом розділів «Переліку...», аналізом усіх викреслень, порушень, виявлених під час контролю, коментарем зауважень Головліту щодо газетних публікацій та зведенням викреслень. Також до порядку денного семінару включалися питання, пов'язані з підвищенням ділової характеристики цензорів. Усі заняття семінару фіксувалися в спеціальному «щоденнику проведеної роботи»¹³.

Організацію навчання керівного та цензорського складу Кіровоградського облліту висвітлено у звіті з кадрової роботи за 1947 рік. Начальник Облліту Лайс Марія Тимофіївна інформувала про те, що для підвищення політичного рівня та професійної кваліфікації працівників

цензури при Облліті організували постійні семінари з вивчення цензорських документів та важливих директив керівних органів цензури штатними працівниками Облліту. Основний метод навчання — спочатку самостійне вивчення, потім спільне вивчення (розбір) матеріалів, узагальнення та висновки керівника семінару (начальника Облліту)¹⁴.

У звіті також зазначалося, що районні цензори (сумісники) семінар не відвідують, а вивчають цензорські документи на місцях, роз'яснення та інструктаж проводиться в період відвідування працівниками Облліту районів, під час їх викликів до Облліту, на різних семінарах, які скликає обком КП(Б)У.

Іншою формою професійного навчання були *наради цензорів*, коли відбувався обмін досвідом і аналіз основних помилок, допущених в процесі цензурування матеріалів. Учасники цих зустрічей обговорювали отримані від Головліту вказівки, вчилися складати огляди газет, стежити за правильним оформленням друкованих видань, виправляти недоліки у висвітленні функціонування різних галузей народного господарства, суспільного та культурного життя і водночас забезпечувати ідейно-політичний зміст матеріалів (Смиловицький Л., 2015. С. 58).

Мережа партійної освіти. Навчання в системі партійної освіти при обкомах та міськкомках КП(б)У для співробітників Головліту вважалося обов'язковим. Марксистсько-ленінська підготовка комуністів залишалася важливою частиною ідеологічної роботи для того, щоб «правильно» оцінювати явища суспільного життя та роз'яснювати масам політику партії.

В університетах марксизму-ленізму вищу політичну освіту без відриву від виробництва здобували партійні, радянські, профспілкові, господарські працівники, партійні та комсомольські активісти. Важливим завданням університетів марксизму-ленізму була підготовка пропагандистів. Тут вивчали історію КПРС, марксистсько-ленінську філософію, політекономію, науковий комунізм, питання внутрішньої та зовнішньої політики СРСР тощо. Основними методами навчання були цикли лекцій, семінарські заняття, самостійна робота (Українська радянська енциклопедія, 1974–1985).

Окрім того, начальники обласних управлінь цензури часто виступали у ролі позаштатних лекторів обкомів КП(б)У. Районних уповноважених записували до гуртків партійної освіти та вимагали, щоб вони також займалися самоосвітою. Часто цензори самі керували гуртками з вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)» і поточної політики партії (Смиловицький Л., 2015. С. 59).

¹⁰ Там само. Арк. 75.

¹¹ Там само. Арк. 72.

¹² Там само. Спр. 1. Арк. 29.

¹³ Там само. Спр. 4. Арк. 5.

¹⁴ Там само. Спр. 15. Арк. 2.

З вересня 1944 року Головліт УРСР зобов'язав начальників облліту бути відповідальними за регулярне залучення кадрів до партійного навчання, як-то: навчання у вечірньому університеті марксизму-ленінізму або відповідних партійних курсах, систематичне відвідування лекцій всіма працівниками цензури в області. Насамперед навчанням мали бути охоплені начальники обллітів, політредактори та райуповноважені на місцях¹⁵.

Відповідно до наказу начальника Головліту УРСР № 62 від 15 жовтня 1944 р. навчання цензорів обллітів слід було організувати на базі університетів марксизму-ленінізму, засвоєння матеріалу відбувалося шляхом лекцій та/або самостійного вивчення першоджерел класиків марксизму-ленінізму. Рекомендувалося не рідше двох разів на місяць проводити інструктивні наради політредакторів, під час яких аналізувати викреслення, допущені помилки й недоліки. Одночасно організувати вивчення «Переліку...» за розділами¹⁶.

Про здійснення цих заходів, зокрема скільки цензорів облліту та райуповноважених охоплені мережею партійної освіти (університети марксизму-ленінізму, партійні школи), скільки було проведено нарад з питань підвищення ділової кваліфікації тощо обов'язково слід було повідомляти Головліт¹⁷.

У згаданому раніше звіті Кіровоградського облліту з кадрової роботи за 1947 рік зазначалося, що для підвищення ідейно-політичного рівня цензорського складу та керівних кадрів Облліту проводиться самостійне, глибоке вивчення творів класиків марксизму-ленінізму, відвідування лекцій і доповідей міському та обкому КП(б)У, організуються теоретичні конференції та співбесіди, що є одночасно і способом контролю за самостійною роботою. У звіті йдеться, зокрема, про таке: «Один із цензорів Облліту навчається в університеті марксизму-ленінізму на другому курсі. Начальник Облліту є позаштатним лектором Обком КП(б)У. Районні цензори, зокрема й штатні, працюють над підвищенням свого ідейно-політичного рівня під керівництвом і контролем міськкомів та райкомів КП(б)У. Позаштатні цензори у районах є переважно керівниками партійного навчання комуністів району, читають лекції з історії ВКП(б) в партійних школах»¹⁸.

У системі органів цензури критично не вистачало районних уповноважених. Знайти потрібну кількість працівників, які б відповідали поставленим вимогам, фахово та вчасно справлялися

з покладеними на них обов'язками, у повоєнні роки було важким завданням. З одного боку, фахівці з вищою гуманітарною освітою знаходили собі роботу у сфері освіти та культури, з іншого — держава не могла заохотити їх до роботи високою оплатою праці. Відповідно до штатного розпису Кіровоградського облліту за 2-ге півріччя 1944 року оклад начальника Облліту складав 800 руб., уповноваженого-політредактора — 600 руб., райуповноваженого — 450 руб.¹⁹

Для порівняння: зарплата телеграфіста теж становила 800 руб. (Генега Р., 2019. С. 57), тоді як середньомісячні ціни на сільськогосподарські продукти на колгоспних ринках в СРСР за вибіркою 43 великих міст на жовтень 1944 року становили: борошно — 86,52 руб. за кг, цибуля ріпчаста — 33,63 руб. за кг, олія — 246,32 руб. за літр, масло вершкове — 362,47 руб. за кг, яловичина — 133,87 руб. за кг, свинина — 211 руб. за кг, молоко — 32 руб. за літр, десяток яєць — 87 руб. (Скворцова Е., 2020). Вживати на такі кошти було вкрай важко.

Виходом зі становища стало використання праці сумісників, основним місцем роботи яких були партійні органи і радянський управлінський апарат. Цензорами за сумісництвом працювали завідувачі відділів агітації та пропаганди райкомів партії та їхні заступники, завідувачі партійними кабінетами та завідувачі організаційно-інструкторськими відділами.

Отже, з початком визволення території України від нацистської окупації перед радянською владою постало завдання відновити роботу органів цензури. Значна увага приділялася налагодженню діяльності Головліту УРСР та його місцевих органів. Проте нестача досвіду та відсутність практичних навичок працівників цензурних органів позначалися на якості роботи цензурної системи загалом. Тому Головліт УРСР постійно контролював справу фахової підготовки цензорів. Оскільки жоден навчальний заклад країни не готував фахівців для потреб радянської цензури, режиму доводилося організовувати й інспектувати процес навчання кожного нового співробітника. Працівники органів цензури систематично підвищували свій ідейно-політичний рівень і професійну підготовку, адже саме вони мали стати провідниками всеохопного ідеологічного контролю радянської влади, виконувати контрольно-заборонні й маніпулятивні функції, що відповідно давало владі можливість втручатися у творчий процес, професійну діяльність і приватне життя громадян.

¹⁵ ДАКО. Ф. 3056. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 26.

¹⁶ Там само. Арк. 37.

¹⁷ Там само. Спр. 4. Арк. 8.

¹⁸ Там само. Спр. 15. Арк. 3.

¹⁹ Там само. Спр. 1. Арк. 30.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Генега Р. Система громадського харчування повоєнного Львова: старі та нові практики. *Український історичний журнал*. 2019. № 3. С. 49–73.
- Ковпак Л. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ століття (1945–2000). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. 250 с.
- Позднякова І. Відновлення роботи органів радянської цензури на прикладі Кіровоградського облліту (1944 рік). *Культурологічний альманах*. 2023. № 1. С. 47–54. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.7>
- Романенко Т. Організаційно-кадрове забезпечення цензурної діяльності в УРСР першої пол. 40-х рр. ХХ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2010. Серія 06. Історичні науки. Випуск 7. С. 237–243.
- Скворцова Е. Война и цены. 2020. URL: <https://www.if24.ru/vojna-i-tseny> (дата звернення: 17.07.2023).
- Смиловицкий Л. Цензура в БССР: послевоенные годы, 1944–1945. Иерусалим. Tsur-Or Press, 2015. 360 с.
- Українська радянська енциклопедія : в 12 т. / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. Київ : Голов. ред. УРЕ. 1977–1985. URL: https://leksika.com.ua/13350916/ure/universiteti_marksizmu-leninizmu (дата звернення: 06.07.2023).
- Федотова О. Поновлення діяльності органів радянської цензури з контролю друкованої продукції в УРСР у 1943–1945 рр. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2023. Том 34 (73). № 2. С. 91–98. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/2.14>

REFERENCES

- Bazhan, M. P. (Ed.). (1977–1985). *Ukrainska radianska entsyklopediia: u 12 tomakh* [Ukrainian Soviet Encyclopedia: in 12 volumes]. Kyiv: Holov. red. URE [in Ukrainian]. https://leksika.com.ua/13350916/ure/universiteti_marksizmu-leninizmu
- Fedotova, O. (2023). Resumption of Activities of the Soviet Censorship Authorities to Control Printed Matter in the USSR in 1943–1945. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*, 34(73), 2, 91–98 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/2.14>
- Heneha, R. (2019). The Public Catering System of the Postwar Lviv: Old and new practices. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 49–73 [in Ukrainian].
- Kovpak, L. (2003). *Sotsialno-pobutovi umovy zhyttia naseleння Ukrainy v druhii polovyni XX stolittia (1945–2000)* [Social and Household Living Conditions of the Population of Ukraine in the 2nd half of the 20th century (1945–2000)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU [in Ukrainian].
- Pozdniakova, I. (2023). Vidnovlennia roboty orhaniv radianskoi tsenzury na prykladi Kirovohradskoho obllytu [Restoring the Work of Soviet Censorship Bodies on the Example of the Kirovohrad Directorate for the Protection of State Secrets in the Press (Kirovohrad obllyt)]. (1944)]. *Kulturolohichniy almanakh*, 1, 47–54 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.7>
- Romanenko, T. (2010). Orhanizatsiino-kadrove zabezpechennia tsenzurnoi diialnosti v URSR pershoi pol. 40-kh pp. XX st. [Organizational and Personnel Provision of Censorship Activities in the Ukrainian SSR in the first half of the 1940s.]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova, Serii. Istorychni nauky*, Vypusk 7, 237–243 [in Ukrainian].
- Skvortsova, Ye. (2020). Voina i tseny [War and Prices]. [in Russian]. <https://www.if24.ru/vojna-i-tseny>
- Smilovitskii, L. (2015). *Tsenzura v BSSR: poslevoennyye gody, 1944–1945* [Censorship in Postwar Belorussia: 1944–1945]. Jerusalem, Tsur-Or Press [in Russian].

Дата надходження статті до редакції: 07.08.2023 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)